

Európai Unió, többnyelvűség – német szempontból

Die deutsche Sprache und die EU aus ungarischer Sicht : Studien und Vorträge. Hrsg. Von Ferenc Glatz. Budapest, 2002. 191 p. (Begegnungen: Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest; 14.)

Az Európai Intézet, valamint az ELTE Germanisztikai intézete több (nem megnevezett) rendezvényének előadásából válogató, „Az EU és a német nyelv – magyar megközelítésben” túlaktualizáló címmel kiadott kötet a német nyelvnek az EU nyelvpolitikájában formálódó helyével, emellett hazai kisebbségi nyelvi helyzetével foglalkozik. A kötet summája: az európai egyesülés nyelvpolitikájában mind ez idáig méltatlanul háttérbe szorult német regionális jelentősége óhatatlanul megnő a nyelvtérrellet határos kelet-közép-európai országok csatlakozásának vonzásában; a német nyelvi kapcsolatok egyik súlypontjában Magyarország áll, hiszen e téren erőteljes anyanyelvi, illetve (a magyardomináns kétnyelvűség síkján) másodnyelvi hagyományokkal rendelkezik, ami a csatlakozástól függetlenül is újraéledőben van. Az EU egyoldalúan az angolra (másodsorban a franciára) összpontosító, más tekintetben is megújításra váró nyelvpolitikája minden bizonnyal tekintettel lesz erre a tényre.

Az elvi nyelvpolitikai részt a kötet szerkesztő *Glatz Ferenc* vezeti fel. „Tézisekbe” foglalt szabad gondolataival körvonalazza, hogyan közelíthetünk ma a kérdéses nyelvpolitikához, ezen belül a német nyelv szerepéhez: A nyelvi kérdéssel együtt (annak bázisán) időszzerű az EU egész humán stratégiájának meghatározása, amit a Közösség – gazdasági és politikai programjához képest – voltaképp eddig eléggé elhanyagolt. A mulasztás pótlása elengedhetetlen az európai polgárok magasabb szintű érintkezési kultúrájának, az egyéni versenyképesség kibontakoztatása érdekében a gazdasági-politikai globalizáció kiszélesedése során. E kultúra alapja a nyelvismeret és nyelvhasználat: a „felettes” angol mellett (amelyet a mögötte álló, nem is európai gazdasági, katonai és tudományos csúcshatalmi szféra természetes dinamikája lök elháríthatatlanul a középpontba) a regionális köznyelvek (francia, német, orosz, spanyol), továbbá az anyanyelvek hármas szintjén – a magyarral bezárólag. Az anyanyelv (legyen az akármilyen „kis” nyelv) a globális világban is az emberi környezet, a technika alapos megértésének alapvető forrása; más kérdés, hogy az anyanyelveket természetesen modernizálni kell, hogy egyáltalán szinkronba kerülhessenek és szinkronban is maradjanak a nemzetközi hatókörű nyelvek kommunikációs formájával, ne süllyedjenek szubkultúra-hordozóvá. Emellett vigyázni kell arra, hogy ne nyelvi alapon alakuljon ki gazdasági-kulturális szakadás az új közösségen belül, azaz helyi és egyéni körülményektől függetlenül egyenlő legyen az esély – a közös, illetve a nemzeti közigazgatás megosztott tehervállalásával – a nyelvek elsajátítására, beleértve az anyanyelvi művelődést. Európát 16–20. századi fejlődése során nem utolsósorban a magas- és a tömegkultúra egyensúlya, a kultúra demokratizmusa tette naggyá, ezt az egyesült Európa sem nélkülözheti. A modern ökológia sokféleség-elvéhez („biodiverzitás”) hasonlóan védeni kell a kulturális sokféleség minden lehetőségét. Ez a célkitűzés kompatibilis a „verseny” szellemével, történelmileg is fontos eleme volt Európa fejlődésének. Legbiztosabb módszere a fent meghatározott háromlépcsős nyelvi felkészítés teljes rendszerének kiépítése. Világméretben Európának először is emancipálódnia kell az USA gazdasági és politikai bábáskodása alól, ami a nácizmus legyőzése, egyszersmind a hidegháborús helyzet kialakulása okán vált osztályrészévé. (Nem független ettől a tömegkultúra amerikanizálódása sem.) Az EU mai fejlődése elindult efelé, de nem jutott még el oda, hogy újra felfedezze történelmi és kulturális identitását, erkölcsét (Hel-

lászt, Rómát, a kereszténységet, a reneszánszt, a felvilágosodást), és öntudattal élje azt, ahelyett hogy csak önkritikával illesse önmagát (gyarmatosítás, világháborúk, fasizmus, holokauszt).

Legfőbb kárvallott ezen a téren talán éppen Németország. Adassék meg a német népnek is a „felszabadulás” esélye: az új Európában ne kelljen viselnie csak a háborús konfliktusok, a fasizmus gyűlölt terhét (és ne egyedül – a mindenoldalú részesség és előzmény félretolásával), miközben korábban hatalmas kulturális örökséget halmozott fel, és kezdettől magas szinten helytáll az egységesülés folyamatában. A történelmi bélyeg kárvallottja a német nyelv is (az agresszorok, rabtartók, gyilkosok „nyelve”, ám eredendően voltaképp Lutheré, Goethéé, Kanté, a korai természettudományosságé, egyben a régi fél-Európáé, benne fél-Magyarorszáé) a Közösség korai fejlődésétől máig. Avagy meddig tartható még fent a német nyelvvel szemben alkalmazott diszkriminációs automatizmus például az UNESCO különböző szervezeteiben és rendezvényein, vagy a német konferencia-vendégek örökös angol nyelvkényszere szerte a világon? Annyi bizonyos: a két német nyelvű országgal határos, új EU-övezeten belül – a Baltikumtól Dél-Magyarorszáig – a történelmi örökség és részben a mai nyelvöldrajz kihatásaként a 21. század regionális érintkezési nyelve mindenképpen a német lesz. Német közép- és kisbefektetők már az 1990-es évektől ezer szállal kapcsolódnak ezekhez a régiókhoz, ami egyszersmind civil kapcsolatokat és nyelvi vonzáskört is jelent. Ezek a civil kapcsolatok már régóta elevenek, például Magyarországon, az 1945 után kitelepített némettség fennmaradt kötődése, ide fűződő rokoni és baráti kötelékei révén is. A németországi, ausztriai nemzeti közvélemény figyelmébe ajánlható, hogy mindkét ország kultúrpolitikájától bátran várja is el a nyelvi kapcsolatok tudatos és tervszerű erősítését.

Egy-egy előadás rendszeresebb (más formában esetenként már publikált) kifejtéssel szolgál egyik-másik résztermében. Így *P. H. Nelde* (Brüsszel) „Többnyelvűség Európában” címmel kontaktus-nyelvészeti megközelítésben rendszerezi a nyelvi szituáció (Európa több mint 100 többségi-nemzeti és kisebbségi nyelvből az EU folyamatban lévő, illetve várható további bővítésével érintett, mintegy 70 „bábéli” zűrzavara, helyezkedése) összetett kérdéskörét, 1. (az egyének szempontjából): nyelvi multiidentitás (helyi, regionális, globális), kompetencia („globális” = a „globális” és „lokális” végpontokkal kiformalódó készlet), „szubszidiaritás” (a nyelvi készlet helyben, alulról épült szerveződése: első-, másodnyelv, munkanyelv, „nyelvhelyettesítés”, stb.), 2. (a kollektívum oldaláról): „nyelvtervezés”, nyelvi „háztartás”, nyelvpolitika. Az előadó nem számít a nyelvhasználat hierarchikus rendjével az egyesült Európában, még kevésbé a központi „nyelvtervezéssel” (Brüsszeltől), hanem, véleménye szerint, régióként eltérő, a gazdasági környezet adottságaihoz és kívánalmaihoz rugalmasan igazodó, időben is változó nyelvi együttműködés jellemzi majd a helyzetet. Azaz, a „nyelvpolitika” alakítása az állam-nemzeti szint alatt lesz releváns. Úgy véli, hamarosan elmondhatjuk: Európában befellegzett mindenféle monolingvális, „nyelv-nemzeti” beállítódásnak, valamint a többségi-kisebbségi nyelv közötti viszonyításnak és vitának. Európa a soknyelvű kommunikáció és kultúra világa lesz; a nyelvi „versenyhelyezet” a „nyelv-konfliktus” (politikán innen) terhével együtt vállalni kell. Mindebben a területileg Európán belül legkiterjedtebb, mintegy száz millió egyén által beszélt német nyelv is megtalálja a realitásoknak megfelelő helyét. A többnyelvűség színterén Magyarországnak egyébként igen jó adottságai vannak – akár különféle kisebbségi anyanyelveivel, akár pedig államhatárain túlnyúló többségi nyelvnek régióival. – *P. Wiesinger* (Bécs) a másodnyelvi, illetve idegennyelvi szintű németoktatás eltérő nyelvpolitikai hangsúlyait és metodikáját veti egybe a többnyelvű keretek között, érdekes adatokkal a németoktatás országokénti helyzetét illetően. *Barna K. és Ma-*

joszi A. az ET országonkénti idegennyelv-oktatás nyelvpolitikai kereteire, közös és alternatív hangsúlyaira vonatkozó, 2001-ben elfogadott ajánlásáról („Európai nyelvi referencia-keret”) ad – hazai szempontból – értékelést. Elsősorban ez utóbbi témához kapcsolódik *Manherz K.* (ELTE, Budapest) konferencia-zárszava is.

E. Oksaar (Hamburg) mondandója az interkulturalitás kommunikáció szemszögéből kapcsolódik a többnyelvűség témájához. Kezdetként rámutat: Földünk népességének 70 százaléka – egzakt adatok szerint – többnyelvű, az iskolai tanulók több mint fele nem anyanyelvén tanul, azaz emberi alaphelyzetünk, a hagyományos európai felfogással szemben, nem az egynyelvűség, hanem a többnyelvűség, és ez vár ránk most már az új Európában is. Hangsúlyozza: a többnyelvű nevelődés sikere a kisiskolás kori, sőt iskolás kor előtti elkezdésén múlik, s a több nyelven párhuzamosan haladó megismerési folyamat (hiú európai agályokkal ellentétben) nem hogy kioltaná egymást, hanem a képességek páratlan gazdagodását eredményezi. Kommunikációelméleti megközelítése szerint a tudatosan vállalt soknyelvűség a távolságokat és különbségeket legyőző együttműködés valódi kerete, a kultúrák összecsiszolódása mentén, a fordítástól mentesülő, dinamikus kommunikáció révén. A nyelvi megértés minden közösség alapja; hiánya elvágja az informális kulturális megértés lehetőségét is. Oksaar itt a „kulturémák” és „behaviorémák” (kulturális-kognitív beállítódások, ill. szociokulturális magatartásformák) jelenségvilágát tárgyalja általános és nyelvi kommunikációs összefüggésekben; előbbi könnyen félreérthető (pl. nyelven kívüli gesztusok gyakori jelentés-eltérése, sőt ellentéte stb.), utóbbi pontosabb. Többnyelvű diszpozíciónkat az első körben, nyelv-nemzeti elaprózottságunkból fakadóan, nyelv-szomszédainkkal való kapcsolataink alakítják, politikailag normalizált esetben nem diplomáciai óhajok-sóhajok, hanem a gyakorlati gazdasági-kulturális együttműködés jegyében. Egymás nyelvének minél szélesebb ismerete alapvető érdek. Más szemszögéből (szakmatanulás, tapasztalatszerzés stb.) nélkülözhetetlen a tágabb (globális és regionális) érintkezés-nyelvek elsajátítása. A saját nyelv (anyanyelv) mellett 2-3 érintkezési nyelv (nyelvi kisebbségek körében: a többségi nyelv) megfelelő szintű birtoka a leendő európai polgár legfontosabb fegyverzete. Egységes nyelvi „csomag” központi kiadására természetesen nem kell várni, Brüsszel mindig be fogja érni az EU-hivatalosság nyelvi protokolljának szabályozásával.

Több, a maga résztermájában nem érdektelen előadás vagy kézirat talán csak alkalomszerű esetlegességgel került be a kötetbe, mint egyebek mellett *K. J. Mattheier* (Heidelberg) nyelvsziget-kutatási történet-módszertani vázlata, vagy *Erb M.* (Budapest) körképe a hazai német dialektusok magyar jövevényszavairól. A német nyelvszigeteket illetően a tényeknek megfelelően elsősorban ezek kopásáról, lepusztulásáról adhat számot *Árkossy K.* (Budapest) – a mára már archív állapotú népdal-hagyomány vagy *Bindorffer Gy.* (Szentendre) – a dunabogdányi svábság kevert azonosság-tudata tárgyában. (Utóbbi: „Kettős identitás” című 2001-es könyvének témájából.) A megtört örökség megőrzésének, részleges újraformálásának munkájába enged bepillantást *H-J. Krumm* (Bécs) – a germanisztikai intézet-vezető *Manherz Károlyt* 60. születésnapja alkalmából köszöntő beszéde.

Komáromi Sándor